

ВІДГУК

**офіційного опонента на докторську дисертацію (монографію)
Мовної Уляни Василівни “Бджільництво: український обрядовий
контекст”, подану на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія**

Бджільництво відоме на Україні з найдавніших часів. За крадіжку вулика в часи Київської Русі могли навіть покарати смертю. Мед і віск належали до основних експортних товарів і давали великі прибутки для держави. Мед був одним з основних складників продуктів харчування населення.

З бджільництвом, «божою комахою» та їх продуктами медом і воском пов'язано безліч традицій та обрядів, які сягають глибини століть.

Актуальність теми полягає в комплексному дослідженні цілої системи світоглядних уявлень, які на очах сучасників безповоротно зникають. Щоправда, на Україні все-таки свято бережуть традиції і ще можливо зафіксувати ці обряди, ворожіння, магії, замовляння, прикмети, віщування тощо.

Радує те, що дослідниця охоплює основні етнографічні райони всієї України, хоч все-таки більше уваги приділяє західним теренам, зокрема у використанні польових матеріалів.

Дисертантка ставить перед собою декілька важливих наукових проблем – з'ясування місця бджоли в народній традиції, зокрема її сакрального статусу та пошук його витоків, визначенні ролі святих-опікунів; виявлення символічної вагомості образу пасічника; студіювання календарної та оказіональної бджолярської обрядовості з цілісним осмисленням пасічницьких мотивів народного календаря; розгляду ритуальної знаковості основних продуктів бджільництва – меду та воску в контексті календарної, родинної та оказіональної обрядовості.

Джерельну базу дослідження склали як результати сучасних авторських пошуків з Гуцульщини, Бойківщини, Опілля, Надсяння, Покуття, Буковини, Поділля, Волині, Полісся, Середньої Наддніпрянщини, так і етнографічна й фольклорна спадщина вчених-народознавців ХІХ – початку ХХІ ст., а також архівні матеріали, вперше введені У. Мовною до наукового обігу.

Логічною, послідовною є структура роботи, яка складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та додатків, що дозволило авторці комплексно висвітлити проблематику та сформулювати обґрунтовані висновки, поповнити джерельний матеріал з ділянки бджолярської обрядовості з усього етнографічного обширу України. Виважений аналіз фактологічного матеріалу здійснено завдяки правильній постановці основних завдань та комплексному використанню сучасних методів наукового дослідження.

У **вступі** чітко сформульовано визначення актуальності, мети, основних завдань, об'єкта і предмета, хронологічних рамок дослідження.

У **розділі І “Історіографічне, методологічне та джерельне підґрунтя вивчення бджолярської обрядовості українців”** проаналізовано стан розробки проблеми, починаючи з середини ХІХ ст., коли з'явилися перші публікації, присвячені вивченню бджільництва, до сьогодення, висвітлено теоретичні та методологічні засади дослідження. Для розв'язання проблеми дисертантка залучила значний масив історико-етнографічної літератури (понад 1000 позицій), етнографічні матеріали періодики, лінгвістичні дані, неопубліковані архівні матеріали, вперше введені нею у науковий обіг. Суттєвим доповненням фактологічної бази дослідження слугують польові матеріали, виявлені під час численних етнографічних експедицій та індивідуальних виїздів авторки, проведених упродовж 1995–2013 рр. у різні етнографічні райони України. Загалом під час експедиційних виїздів було досліджено обрядові аспекти традиційного бджільництва у понад 190 населених пунктах.

У розділі 2 “Українська народна візія бджоли” подана доволі повна та вичерпна характеристика образу бджоли в українській народній традиції з наголосом на її сакральному походженні, міфологічному значенні як символу душі та тісному зв’язку з її господарем-пасічником і його родиною. Дослідниця не лише проаналізувала ці питання на українському матеріалі, а й виявила ґрунтовну обізнаність з відповідними обрядовими реаліями традиційного бджільництва інших слов’янських та загалом європейських етносів. Проведений аналіз образу бджоли у народній світоглядній традиції українців кінця ХІХ – початку ХХ ст. виявив присутність у ньому як церковно-християнських, так і дохристиянської етіології світоглядних інтерпретацій, “сплав” яких витворив цілісну релігійно-міфологічну систему.

У розділі 3 “Бджільництво в системі традиційної української обрядовості” висвітлено пануючі в традиційному суспільстві уявлення та погляди на особу пасічника, його статус ритуального спеціаліста, пасічницькі мотиви народного календаря (обрядові дії весняно-літнього та осінньо-зимового циклу), оказіональні ритуали та прикмети. Дослідження засвідчило амбівалентність у підході селянського загалу до оцінки особи пасічника – з одного боку, його поважали як наділену високими моральними якостями людину та водночас побоювалися як носія певних езотеричних знань. Підсумком вивчення традиційної обрядовості бджолярів, яка тісно корелювала з їх трудовим життям, стало розкриття семантики календарних звичаїв та обрядів – св. Явдохи, Теплового Олексія, Благовіщення, св. Зосима, Великодня, Івана Купала, Спаса (весняно-літній цикл) та св. Андрія, Зачаття св. Ганни, Різдва, Водохрестя, Стрітіння (осінньо-зимовий цикл). До системи оказіональних ритуалів та прикмет увійшов комплекс дій, спрямованих на обрання місця для майбутньої пасіки, набуття комах у власність, магичні засоби, орієнтовані на успішне плекання бджіл, запобігання втечі роїв та отримання достатку меду та воску.

У розділі 4 “Продукти бджільництва в обрядовому житті українців” велику увагу приділено висвітленню обрядового використання

меду та воску у народній обрядовості українців та наявності у них стійкого кола полісемантичних значень: як універсального символу солодкості і плідності з вітальною, еротико-фертильною та магічно-примножувальною семантикою; як медіатора між людським й потойбічним світами; жертви померлим предкам; як дієвого апотропея, культурного символу, що номінував межі “свого”, впорядкованого присутністю людини простору; як міфологічного символу, наділеного магічною спромогою позитивно впливати на людську долю; носія цілющих властивостей і сакрального характеру, а також конотації приворотного засобу; виконувача люстраційної функції та ін. Архаїчна символіка воску полягала в уособленні ним вищої жертви небу та душам предків, а полум’я воскової свічі первісно було знаком сонця, проекцією сонячного проміння. Розгляд символічної функціональності меду та воску встановив високий ступінь їх ритуальної “залученості”, виявивши міфо-ритуальні аспекти застосування у низці обрядових дійств (Різдво, Щедрий вечір, Стрітіння, Великдень, св. Іллі, Маковея, Спаса), ритуалах переходу (народження, весілля, смерть), оказіональній звичаєвості, керомантії (лікувальна, шкідлива магія, любовні дивінації).

У **висновках** підсумовано основні результати дослідження.

Дисертація У. В. Мовної демонструє високий професійний рівень виконання, фахове володіння дослідницьким інструментарієм, об’єктивність та виваженість і цілісність узагальнень і висновків. Конкретно-історичний матеріал, окремі висновки та положення можуть бути використані при підготовці узагальнюючих праць з етнології бджільництва, історії традиційної культури українців, реліктових форм української обрядової культури. Рецензована дисертація володіє науковою новизною з огляду на те, що у ній вперше здійснено спробу цілісного осмислення всієї духовної парадигми українського бджільництва: основних атрибутів духовної культури, реліктових світоглядних явищ, світоглядно-ментальних рис пасічників, їх духовних надбань, способів мислення та конструювання навколишнього світу.

Деякі зауваження та побажання:

1. Дуже добре, що дослідженням охоплено основні етнографічні райони України, однак більше уваги надано західним областям, хотілось би побачити польовий матеріал Полтавщини, Сумщини, Півдня України.

2. В деяких фрагментах праці майорять цитати, але інтерпретації автора на них недостатні. Наприклад на с. 195 наведено десять цитат підряд про передачу або продаж господарем пасіки перед його смертю, але пояснень у книзі замало, хоч в афторефераті авторка аргументовано їх коментує.

3. Можливо варто було звернути більше уваги на використанні меду, воску та прополісу в народній медицині і пов'язаних з цим обрядами.

Дисертація “Бджільництво: український обрядовий контекст” виконана на належному науково-теоретичному рівні, є актуальним, цілісним, завершеним науковим дослідженням, відповідає вимогам, що висуваються до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук відповідно до пп. 9, 10, 12 чинного “Порядку про присудження наукових ступенів” (зі змінами), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24. 07. 2013 р., а її авторка – Мовна Уляна Василівна – заслуговує присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія.

Доктор історичних наук, професор кафедри етнології
Львівського національного університету
ім. Івана Франка

О. О. Франко

Підпис О. О. Франко підтверджую:

Вчений секретар Львівського національного університету
ім. Івана Франка

О. С. Грабовецька